

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
Зборник радова са II научног скупа младих филолога Србије одржаног
6. марта 2010. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу

Година II / Књ. 1

Издавач

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Уређивачки одбор

проф. др Милош Ковачевић
проф. др Радивоје Младеновић
проф. др Никола Рамић
проф. др Драган Бошковић
доц. др Маја Анђелковић
мр Часлав Николић
Јелена Петковић

Одговорни уредник

проф. др Милош Ковачевић

Рецензенти

проф. др Милош Ковачевић
др Стана Ристић, научни саветник
проф. др Радивоје Младеновић
проф. др Божинка Петронијевић
проф. др Јелена Јовановић
проф. др Јулијана Вучо
проф. др Тијана Ашић
проф. др Никола Рамић
проф. др Веран Станојевић
проф. др Анђелка Пејовић
проф. др. Савка Благојевић
доц. др Јована Димитријевић-Савић
доц. др Сања Ђуровић
доц. др. Надежда Силашки

Лектура и коректура

доц. др Сања Ђуровић
мр Владимир Поломац
Јелена Петковић

За издавача

проф. Слободан Штетић,
декан ФИЛУМ-а

Технички уредник

Ненад Захар

Штампа

Графостил, Крагујевац

Тираж

250 примерака

ISBN 978-86-85991-30-1

Зборник радова са II научног скупа младих филолога
Србије одржаног 6. марта 2010. године на
Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Година II / књ. 1

Крагујевац, 2011.

О НАЈЧЕШЋЕ КОРИШЋЕНИМ НОРМАТИВНИМ КВАЛИФИКАТОРИМА У РЕЧНИКУ СРПСКОХРВАТСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА МС

У раду је анализирана употреба неких нормативних квалификатора, код којих постоји неуједначеност употребе у речнику. Анализирана је употреба квалификатора некњиж.(евно), непр.(авилно), погр.(ешно), дијал.(екатски) и необ.(ично) у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске. Прегледом грађе утврђено је да код речи означених квалификаторима некњиж., погр. и непр. нема разлике са нормативног аспекта, и да сва три квалификатора указују на фонетска или морфолошка одступања од норме књижевног језика. Речи са квалификаторима некњиж., непр., погр. и дијал. имају у језику стандардну варијанту.

Кључне речи: речник, нормативни квалификатор, квалификатор, некњижевно, неправилно

0. Нормативни квалификатор даје нормативну вредност речи уз коју стоји. Њиме се у речнику маркира оно што није у складу с нормом књижевног језика. У Предговору *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске нема појашњења појединих нормативних квалификатора, већ су само набројани у списку коришћених квалификатора.

1. Тема нашег рада је анализа неких нормативних (стандардно-језичких) квалификатора који се уз лексикографску дефиницију употребљавају као одређене лексичке ознаке.

2. Више аутора се бавило проблемом употребе и класификације квалификатора у дескриптивним речницима српског језика. Овај проблем је тема бројних студија у нашој науци, међу којима се по обухватности грађе издвајају студије Милице Радовић-Теших *С речима и речником* и Стане Ристић *Раслојености лексике српског језика и лексичка норма*. Једну од условно прихватљивих подела квалификатора дао је Стјепан Бабић. Он је у чланку *Стилске одреднице у нашим рјечницима* квалификаторе (које зове одредницама, детерминантама) поделио у неколико група: граматичке, етимолошке, значењске, подручне и стилске, у које сврстава квалификаторе нормативне вредности.

3.1. Квалификатори које ми желимо анализирати спадају у нормативне квалификаторе. Лексеме обележене овим квалификаторима „издвајају се у односу на важећу стандарднојезичку норму и имају статус нестандартне лексике или лексике ограничене (просторне, социјалне или временске) употребе“ (Ристић 2006: 84). Нормативни квалификатори дају нормативна одређења речи уз коју стоје. Њима се обележава оно што је погрешно, неисправно са нормативног аспекта. С. Бабић у нормативне квалификаторе сврстава: калк., ков.(аница), некњиж.(евно), необ.(ично), непр.(авилно), погр.(ешно), спец.(ијално). Ми смо од наведених квалификатора за анализу издвојили квалификаторе некњиж., необ., непр. и погр. Квалификатором спец. је у РМС означено свега неколико лексема, па је

зато нисмо анализирали, док калк нисмо узели у обзир јер он сам по себи може бити тема рада – калк упућује на тип творбе, њиме се указује на модел настанка нове речи.

3.2. Поред наведених, уземамо у обзир још један квалификатор — дијал. (екатски). С. Бабић овај квалификатор, уз квалификатор покр. (покрајинско), сврстава у дијалекатне и територијалне квалификаторе, којима се „означаје дијалекат и крај у којем се ријеч употребљује“ (1981: 80).¹ Поред указивања на територију употребе неке речи, може се рећи да се у РМС квалификатором дијал. обележава и некоректност језичких јединица на структурном плану у односу на књижевни језик, па се и дијал. може сматрати нормативним квалификатором јер обележава одступање од норме на истом нивоу као и некњижевно и неправилно.²

4. Анализа има циљ да утврди има ли потребе за свим наведеним нормативним квалификаторима и може ли се међу њима повући граница, тј. има ли међу њима разлике. Питање је и у чему се огледа вишак квалификатора, па отуда и шаренило у обележавању.³ На основу прегледа корпуса утврдиће се примери употребе наведених нормативних квалификатора и на основу анализе утврдити шта је најсврсисходније, тј. код којих категорија и којих врста речи треба употребити који квалификатор. То може допринети усавршавању лексикографских поступака у изради речника стандардног (књижевног) језика — школског и сл.

5. За потребе рада прегледали смо *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (у даљем тексту РМС), јер је то завршен речник, а уз то представља речник књижевног језика,⁴ те су, стога, код њега сва одступања од норме обележена одређеним квалификатором.⁵

6.1. О проблему недоследности употребе стилских квалификатора у руској лексикографској пракси сведочи и руски лексикограф Г. Н. Скљаревска, која истиче да један део стилистичких квалификатора има споран карактер. То је условљено општепознатим и не једном у литератури описаним приликама: сложеношћу стилистичких и функционалних карактеристика, њиховом многоаспектно-

1 С. Бабић истиче да речи обележене квалификаторима дијал., локал.(но), покр.(ајински), зап.(адни) кр.(ајевни) и сл. саме по себи не би биле стилске одреднице, али су то ипак због језичког нивоа ком РМС припада. „Налазимо их у рјечницима књижевног језика па су оне стилске одреднице зато што вриједност ријечи одмеравају с књижевне разине, а на њој због своје дијалекатне или локалне обиљежености нису стилски неутралне“ (1981: 81).

2 У РМС су лексеме које означавају квалификаторе које ћемо ми анализирати дефинисане овако: погрешно је оно што је урађено „на погрешан начин, са погрешкама, криво“, неправилно оно што је урађено „на неправилан начин, друкчије него што треба“, а некњижевно „не одговара књижевним нормама ... није у складу са књижевном формом, језиком“. Необично је оно што је урађено „на необичан начин, чудно, чудновато“. Дијалекатско је оно што се „односи на дијалекте“.

3 Кад постоји више квалификатора у једном речнику, то би требало да значи да се њима обележавају различите врсте појава. Међутим, кад се јављају код истих одступања, то указује на недоследност. У једном речнику не би требало да има пуно одступања — одступања су дозвољена код различитих типова речника, док у једном речнику један квалификатор мора бити једнозначан.

4 Погледали смо каква је ситуација у речнику другог јужнословенског језика, македонског, у коме прегледом два тома речника македонског књижевног језика (*Толковен речник на македонскиот јазик*) нисмо пронашли ниједну одредницу оквалификовану са нестанд. (нестандарден збор), иако овог квалификатора има у списку.

5 У *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (РСАНУ) наводе се исти нормативни квалификатори као и у РМС, док једномтним *Речник српског језика*, због своје намене, нема ниједног од ових квалификатора.

шћу и узајамним преплитањем стилистичких слојева речи, што је условљено најчешће непостојањем изражених граница међу њима. Тако маркиране речи групишу се по зонама, а припадност одређеној зони одређује се субјективно (према ставовима аутора речника и редактора с једне, и читаоца и рецензента с друге стране) (в. Скљаревска 2008: 463).

6.2. У речнику стандардног језика употреба нормативних квалификатора је неопходна, јер се у њему спроводи стандардизација. Грађа која је употребљена у књижевним делима, штампи, на телевизији улази у речник књижевног језика како би посведочила ту реч. Кад се таква лексика уноси, она се маркира одговарајућим нормативним квалификатором. Такав квалификатор има функцију нормативног одређења речи. Нормирање у дескриптивној лексикографији је посебан вид језичког нормирања, како у домену успостављања правила, тако и у домену њиховог усвајања. Лексичко нормирање је динамичан процес који се не остварује „рестриктивним правилима него препорукама садржаним у начину представљања целокупног лексичког потенцијала који се непрекидно обогаћује новим јединицама, па и оним појединачним уметничким и другим креацијама носилаца српског језика“ (Ристић 2006: 85).

7.1.0. Најпре ћемо навести чињеницу да са квалификатором погр, нема ниједне одреднице у РМС⁶, иако га има у списку квалификатора — због његове једнакости са квалификатором некњиж, који обухвата све врсте неправилности, односно погрешног облика стандардне речи.

7.1.1. Квалификатор некњиж јавља се уз граматичка (фонолошка и морфо-лошка), као и уз синтаксичка одступања од норме.

1. фонолошка одступања (хијатско *ј*, секундарно јат, губљење сугласника, асимилација и сл.):

а) именице: *шелећина* (телетина), *усједелица* (уседјелица), *чела* (пчела), *пра-сење* (прашење),

б) придеви: *сустезљив* (сустежљив), *строжији* (строжи), *дољни* (доњи), *чишћи* (чистији),

в) бројеви: *тринаест*, *тријес* (тридесет), *шесет* (шездесет), *шеснаест* и *шеснес* (шеснаест),

г) глаголи: *замајати* (замахати), *прећерати* (претерати), *отхрвати* (одрвати), *укљешити* (уклештити), *стрижу* (стригу), *угњездити* (угнездити).

2. морфолошко-творбена одступања (употреба једног суфикса уместо другог):

а) именице: *увети* (уши), *стаклети* (стаклад),

б) глаголи: *волити* (волети), *живити* (живети), *отупети* (отупети — постати туп), *запошљавати* (запошљавати), *ћоравити* (ћоравити), *ћутети* (ћутети), *руменити* (руменити), *сломијем* (слозим), *угњилити* (угнелити), *убелити* (убелити — постати бео), *убелити* (убелити — учинити белим), *цептети* (цептети), *цмилити* (цмилети), *шкевћем* (шкевћем).

7.1.2. Видимо да су код глагола најчешћа одступања код простих, немотивисаних глагола на *-(j)ећи*⁷ (*волити* (ум. волети), *живити* (ум. живети), *цептети* (ум. цептети) и сл.), као и код непрелазних медијалних глагола мотивисаних

6 Иста ситуација је и у РСАНУ.

7 М. Спасојевић у свом магистарском раду (2009: 197–227) указала је на неколико проблема у лексикографској обради глагола на *-(j)ећи*, *-им* — успостављање одреднице, њено дефинисање, обележавање нестандартне варијанте, илустровање употребе и сл.

придевом (не *ћоравџи* него *ћоравиџи* у значењу 'постајати ћорав'; не *румениџи* него *руменеџи*, у значењу 'постајати румен'; не *румениџи* него *руменеџи* у значењу 'чинити неког руменим' и сл.).⁸

7.1.3. Код глагола који су мотивисани придевом са значењем боје, суфикси *-џи*, односно *-иџи* носе разлику у значењу — суфикс *-џи* код непрелазних глагола носи творбено значење 'поста(ја)ти онаквим што значи придев, доби(ја)ти ту боју', а *-иџи* код прелазних глагола значи 'чинити да нешто постане онаквим што означава придев у основи' (в. Спасојевић 2009: 230).

3. синтаксичка одступања (неправилна употреба рекције): *назваџи некога* (*шелефоном*) (телефонирати некоме), *жениџи некога* (женити се неким).

7.1.4. Из наведених примера видимо да се некњиж. (некњижевно) односи на одступања и од граматичке и од синтаксичке норме. Некњижевне форме настају у језику аналогijом према другим облицима. Овим се квалификатором означава ненормативност на најуопштенији начин.

7.2.1. За употребу квалификатора непр. у РМС има најмање потврда. То је разумљиво с обзиром на то да је тип одступања од норме исти као и код речи са квалификатором некњиж.:

1. фонолошка одступања (метатеза, асимилација и сл.):

а) именице: *џужиоц* (тужилац), *џужиоштво* (тужилаштво), *џрижење* (гризење),

б) придеви: *житџак* (жидак), *бравџи* (брављи), *џрамзљив* (грамзљив), *владикин* (владичин), *занешен* (занесен),

в) глаголи: *метџи* (метнути), *меџати* (метати).

2. морфолошко-творбена одступања (употреба једног суфикса ум. другог, додавање префикса и сл.):

а) глаголи: *запланираџи* (планирати), *најашиџи* (најахати).

б) прилози: *раџе* (радије).

7.2.2. И овде се најчешће ради о фонетским и морфолошким одступањима, као и код квалификатора некњиж. Ове речи углавном настале као резултат фонетске и морфолошке аналогije и сл., као што је то случај и са набројаним некњижевним речима.

7.3.1. Ознаком дијал. се у речнику књижевног језика такође наглашава одступање од граматичке норме. У следећим примерима запажа се исти тип одступања од норме као и код лексике са квалификаторима некњиж. и непр.:

1. фонолошка одступања (губљење сугласника, метатеза, асимилација):

а) именице: *боџи* (бож(и)ји), *ноде* (онде, тамо),

б) придеви: *народџи* (народни), *киџући* (кипећи), *боџиџи* (божићни),

в) глаголи: *спушџи* (спустити), *пушџи се* (пустити се).

2. морфолошко-творбена одступања:

а) именице: *змешарија* (неред, метеж),

б) глаголи: *докричаџи* (довршити кричање), *врвиџи* (врвети), *бесиџи се* (вешати се).

7.3.2. Напоменућемо да су у РМС глаголи *спушџи* и *пушџи се* обележени као дијалектизми, док су *напушџи*, *запушџи* и *запушћаваџи* обеле-

8 Код ове групе глагола М. Спасојевић издваја неколико подгрупа у којима је забележено колебање у дистрибуцији суфикса и одступање од норме — код непрелазних медијалних глагола, код глагола мотивисаних придевом са значењем боје, а код неких глагола је неутралисана формална дистинкција између непрелазних медијалних и прелазних активних глагола (230–231).

жени као покрајинизми (покр.). Видимо да ови нестандардни облици одступају од нормe књижевног језика на фонетском плану, иако су обележени једном као дијалектизми, други пут као покрајинизми. Иначе, дијалектизмом се у речнику књижевног језика указује на одступање на граматичком плану, њим се представља варијанта неке лексеме распрострањене у неком дијалекту. Покрајинизмом се указује на лексичку варијанту неке књижевне речи, а према граматичким обележјима покрајинска реч је у складу са нормом књижевног језика.

7.4.1. Квалификатор необ. није типичан нормативни квалификатор. Речи означене овим квалификатором не одступају од граматичке нормe, али им је употреба сужена, обележена на неки начин. Док се квалификаторима некњиж. и непр. указује на ненормативност на граматичком плану којом се реше правила система, квалификатор необ. указује само на ограниченост употребе неке речи, па је таква реч блиска оказионализму. Овим квалификатором се обухватају речи које се налазе обично на периферији лексичког система.

7.4.2. Речи означене овим квалификатором настале су према неким нераспрострањеним творбеним типовима и моделима.

1. речи настале суфиксацијом:

а) именице: *доброћа* (доброта), *дошлац* (дошљак), *драгоћа* (драгост), *сјособник* (онај који је способен на нешто), *засновач* (заснивач), *изграда* (оно што је изграђено, грађевина), *накажњак* (наказа),

б) придеви: *грањав* (који се грана), *лешни* (који се односи на леш, мртвачки), *изумљив* (који има способност да изуме), *зараћљив* (који је увек готов да заради, који је готов да почне свађу, борбу), *заошијаст* (повијен, савијен у луку), *забљешћан* (који заблешћује),

в) глаголи: *ђубивајти* (губити), *кашичијти* (кусати кашиком), *врућити* (чинити да коме буде вруће),

г) прилози: *извињавајући се*.

2. речи настале префиксацијом или употребом једног префикса уместо другог, уобичајеног:

а) *докајити* (испити последњу кап, искапити), *доумрети* (умрети), *завреднити се* (постати вредан), *загрдити* (почети грдити), *заокрити* (покрити, прекрити), *зайершлати* (везати пертлом, везицом).

7.4.3. Квалификатор необ. често стоји уз речи које се срећу код једног аутора или са малим бројем потврда. По мишљењу Павла Ивића, изнетом у рецензији рукописа шеснаесте књиге РСАНУ, овај квалификатор се среће код неких погрешно скројених или погрешно употребљених речи. За њих не треба стављати квалификатор необ. (ично) него рећи истину погр. (ешно) или непр. (авилно). П. Ивић сматра да се и према кованицама С. Милутиновића Сарајлије не треба односити са превеликим поштовањем, па их обележавати са застарело и песнички него реално кованица или индивидуално, јер никад нису стварно биле у употреби у српском језику.⁹

7.4.4. Према С. Бабићу, у РМС се квалификатор необ. не наводи, али је овим квалификатором означено око 600 речи. Квалификатор необ. треба разграничити са индив. (идуално), јер су „означенице с *индив.* добрим дијелом и необичне, а оне са *необ.* већином су индивидуалне по употреби“ (1981: 88).

8.1. Прегледом грађе са квалификаторима некњиж. и непр. утврдили смо да међу оквалификованим речима готово да нема разлике са нормативног аспек-

9 Пошто нам текст рецензије није био доступан, навели смо га према Радовић-Тешић 2009: 205.

та. У оба случаја углавном се ради о фонетском или морфолошком одступању од норме књижевног језика, где су нестандартни облици резултат језичке аналогije. Исти је случај и са квалификатором погр., којим у РМС није обележена пошто значи исто што и квалификатор некњиж. Квалификаторима некњиж. и непр. може се придружити и дијал. Необ. није типичан нормативни квалификатор, али се јавља често уз несистемске речи, тј. речи ограничене употребе или речи формиране по нераспрострањеним творбеним моделима и типовима.

8.2. На основу прегледа употребе разматраних нормативних квалификатора може се закључити да су квалификатори некњиж., непр. и погр. апсолутни синоними, па би се, уколико би се правио неки нови речник, требало одлучити за један од њих. Квалификатор дијал. је различит од поменутих квалификатора, јер он означава одступања од књижевног облика на граматичком плану, али на одступања која су везана за неки дијалекат. Речи са квалификаторима некњиж., непр., погр. и дијал. имају у језику стандардне варијанте.

Литература

- Бабић 1981: S. Babić, „Stilske odrednice u našim gječnicima“, *Jezik* 28/3, Zagreb, 79–91.
- Радовић-Тешић 2009: М. Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Учитељски факултет, Београд.
- Ристић 2006: С. Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Монографије 3, Институт за српски језик, Београд.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика I–III*, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб, IV– VI Матица српска, Нови Сад 1967–1976.
- Скљаревска 2008: Г. Н. Скляревская, „Современая русская лексикография: Достижения и лакуны“, *Теория и историја славјанској лексикографији. Научные материјали к XIV съезду славистов*, Москва, 427–463.
- Спасојевић 2009: М. Спасојевић, *Глаголи на -(j)еџи, -им у савременом српском језику*, необјављена магистарска теза, Београд.
- Толковен речник на македонскиот јазик 1–4*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2003 –.

THE MOST COMMONLY USED NORMATIVE QUALIFICATIVES IN MATICA SRPSKA DICTIONARY

Summary

In this paper author discusses the use of normative qualificatives (non-literary, incorrect, wrong, etc.) in the Matica srpska Dictionary. This analysis shows that there is no difference from the normative aspect, and that all qualificatives indicate phonetic or morphological deviations from the standard literary language.

Nataša Marković